

## Finn és magyar CV-szekvenciák kontrasztív vizsgálata

BAKRÓ-NAGY Marianne

0. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy a magyar és a finn nyelvben a *CV*-szekvenciákban az összetevők sorrendjét milyen mértékben határozzák meg gyakorisági és fonetikai tényezők (1.). Gyakoriságon azt értem, hogy a *CV*-szekvenciák vajon inkább összetevőiknek gyakorisága szerint épülnek-e fel, fonetikain pedig azt, hogy az összetevő elemek között mekkora a képzéshelyi azonosság vagy különbség. A két nyelv e **kontrasztív** típusú egybevetésén túl a kapott eredmények lehetőséget nyújtanak annak megvizsgálására is, hogy – egy közös előzményből levezethető – két rokon nyelv mennyire őrizte meg, illetőleg veszítette el e közös előzmény fent megjelölt sajátosságait. Ennek értelmében a dolgozat során (2.) ezt az összevetést is elvégzem, minek következtében az első rész tisztán szinkron szempontú elemzéséhez a második részben **történeti** szempontot is társítok. Az elemzés még egy további összehasonlítás elvégzését is megengedi, nevezetesen megvizsgálható, hogy e két finnugor nyelvre megállapítható sajátosságok milyen mértékben vágnak egybe univerzális tendenciákkal. A finn tekintetében ez az összevetés legalábbis részben már megtörtént, mégpedig annak a vizsgálatnak a során, amelynek mintájára a magam elemzéseit elvégeztem (Janson 1986). E harmadik, univerzálé keresésnek nevezhető összevetést itt (3.) tehát a magyar vonatkozásokkal fogom kiegészíteni, jóllehet csak igen vázlatosan. A mintául vett módszert követem annyiban, hogy átveszem a számítások módját, s támaszkodom a belőlük levont (univerzális) általánosításokra. Tovább lépek viszont akkor, amikor az ellentmondó vagy kivételnek tűnő viselkedéseket megkísérlem – ti. a tőlem vizsgált nyelvekre vonatkozóan s amennyire lehet – nyelvspecifikus tényekkel magyarázni.

A finn és a magyar nyelv fonémaállományának és fonotaktikai szabályainak ismeretében egyfelől, nyelvtörténeti változásainak ismeretében pedig másfelől az imént feltett kérdésekre, mintegy hipotézisként a következők tehetők fel. Tekintettel a finn nyelv kevesebb elemet számláló fonémaállományára, s az ezzel (is) összefüggő fonotaktikai sajátosságaira, elvárható, hogy a finnben sokkal tisztábban és egyértelműbben rajzolódna ki a gyakorisági, illetőleg fonetikai kritériumok, mint a magyarban. Tekintettel továbbá arra, hogy a finn hívebben őrzi az alapnyelvi fonetikai-fonológiai és fonotaktikai szabályokat, mint a magyar, elvárható az is, hogy a finn áll közelebb a *CV*-szekvenciák szerkezetének a tekintetében az alapnyelvihez, mint a magyar. A dolgozat végeredményben e hipotézisek megerősítésével vagy elvetésével próbálja majd összefoglalni az elemzésekből levonható tanulságokat (4.).

Előljáróban még a következő módszertani megjegyzésekre kell sort keríteni. Könnyen belátható, hogy gyakorisági vizsgálatokon alapuló elemzések csak akkor adhatnak releváns eredményeket, ha a korpuszok mind minőségileg, mind mennyiségileg összemérhetők. A minőségi homogenitás azt jelentené, hogy például az alapul vett anyag a feldolgozott nyelvekben minden esetben beszélt nyelvi vagy írott nyelvi avagy a szókincsnek ugyanazt a rétegét veszi célba (éppen Leskinen 1993 vizsgálatai győznek meg arról, hogy a finnben az ún. expresszív szavak fonotaktikai szempontból milyen sajátosságokat mutatnak), a mennyiségi pedig azt, hogy hozzávetőlegesen azonos terjedelmű korpuszokról van szó. Esetemben e homogenitástól el kellett tekintenem: a finn értékeket a mintául vett tanulmányból vettem át (Janson 1986), a magyar tekintetében a fonémagyakorisági listák (Szende 1973) alapján a számításokat magam végeztem el, a finnugor alapnyelvi korpusz, gyakorisági listák (Bakró 1992) s a számítások is a magam eredményei. Ha e homogenitási feltételek adottak volnának is, még mindig marad egy igen jelentős probléma: az egymástól eltérő fonémarendszereknek a – valamilyen elvek szerinti – közös nevezőre hozása az összemérhetőség érdekében. A vokálisok tekintetében, a magyar és a finn esetében Jansont követtem, amennyiben három csoportot állítottam fel: az *I* archifonémával jelölt a finn *i*, *e*, *ä*, magyar *il/i*, *e*, *é* palatális, az *A*-val jelölt a finn *a* és magyar *a/á* alsó nyelvállású, az *U*-val jelölt a finn *o*, *u* és magyar *o/ó*, *u*, *ú* veláris vokálisokat fedi. A felmérés e helyt az *ü/y* és *ö* fo-

némákra nem terjed ki. (A korpusz relatív kicsinysége miatt az alapnyelvi vokálisokat mindössze két csoportra volt célszerű osztani: az *I* a palatális (*i, e, ä*), az *U* a veláris (*u, o, a*) magánhangzókat foglalja magába. Részben az előbbi ok miatt, részben meg az alapnyelvi második szótagi – vagy tővégi – vokalizmus sajátosságai miatt a finnugor felmérés csak az első szótagot veszi tekintetbe, azaz csupán a #*CV*-szekvenciákat jellemzi.) Hasonlóképp lehetőség adódhatott volna a mássalhangzók csoportosítására is, azonban tartani lehetett tőle, hogy az eredményeket a mássalhangzók egybevonása jelentősen deformálja. Éppen ezért az alábbi összevetések és értékelésük valójában csak azokra a részrendszerekre vonatkozik, amelyek a közvetlen összehasonlítást megengedik, azaz a mássalhangzók közül a LAB/DENTLAB *p, m, v*, a DENT/ALV *t, n, s, l, r*, s a VEL *k* fonémákra, a magánhangzók közül pedig a fent említett archifonémák reprezentálta vokálisokra.

1. Az, hogy egy nyelv *CV*-szekvenciáinak fonémaszerkezetét milyen mértékben befolyásolják fonetikai vagy gyakorisági tényezők, bizonyos mértékben előre megjósolható, mégpedig egyfelől a szekvenciákat alkotó elemek gyakorisága (a továbbiakban ezt nevezem fonémagyakoriságnak), másfelől pedig az illető nyelv morfémagyakorisága alapján. Morfémagyakoriságon azt értem, hogy egy nyelv leggyakrabban használt morfémaiban foglalt *CV*-szekvenciák egy adott korpuszban is szükségképpen gyakrabban fordulnak elő, mint azok, amelyek a relatíve ritkább morféákat alkotják.

Az alkotóelemek gyakorisága alapján elvárhatnánk, hogy a szekvenciák felépülésére a következő mássalhangzó, illetőleg magánhangzó sorrendek legyenek hatással, csupán az első ötöt felsorolva (finn: Pääkkönen 1973, 74; magyar: Szende 1973, 30):

<b>finn</b>	<b>magyar</b>
<i>CV</i>	<i>CV</i>
1. <i>ta</i>	1. <i>ne</i>
2. <i>ni</i>	2. <i>ta</i>
3. <i>se</i>	3. <i>lo</i>
4. <i>lo</i>	4. <i>mi</i>
5. <i>ku</i>	5. <i>ké</i> stb.

A fenti sorrend alapján pedig azt várnánk, hogy a két nyelv leggyakoribb morfémai (tövek és affixumok egyaránt) ezekből építkeznek. A leggyakoribb *CV*-szekvenciákkal való összevetésükből az derül ki, hogy az elvárások jogosak, mégpedig a finnben markánsabban kirajzolódva, mint a magyarban (finn: Pesonen 1974, 245; magyar: Szende 1973, 37):

finn	magyar
1. <i>ta</i>	1. <i>ne</i>
2. <i>si</i>	2. <i>ho</i>
3. <i>sa</i>	3. <i>le</i>
4. <i>li</i>	4. <i>va</i>
5. <i>tä</i>	5. <i>me</i> stb.

Mindkét nyelvre egyformán jellemző azonban, hogy az első helyen álló leggyakoribb szekvencia valóban a leggyakoribb mással- és magánhangzókból épül fel: finn *ta*, magyar *ne*. Ezeknek a sorrendeknek a kialakulását természetesen nagy mértékben befolyásolja a morfémagyakoriság, nevezetesen az a tény, hogy az illető nyelv leggyakrabban használt morfémai milyen szekvenciákból építkeznek. Így a finnben a *ta* és *tä* gyakoriságát nyilvánvalóan meghatározza az, hogy a partitívuszi és passzívumi végződés e szekvenciákból épül vagy az, hogy a *mi* szekvencia a kérdőszavak eleme, stb. (Karlsson 1982, 139). Hasonlóképpen a magyarban a *ne* gyakorisága a tagadószóval, a *ho* gyakorisága a kérdőnévmásokkal, a *va* gyakorisága pedig a létigével függ össze, stb.

1.1. Rátérve a voltaképpeni témára az alábbi táblázatokban foglalt értékek azt mutatják be, hogy a két nyelvben a *CV*-szekvenciák előfordulása magasabb (+ százalékos kijelölések) avagy alacsonyabb-e (– százalékos kijelölések), mint ahogyan azt az összetevő elemek gyakoriságához képest elvárnánk. Azaz például a finnben a *v + I* szekvenciák –23.61%-kal kevesebbszer fordulnak elő, mint ahogyan a *v* és az *I* gyakorisága alapján gondolnánk, ami másként fogalmazva annyit jelent, hogy valamilyen, *s nyilvánvalóan fonetikai okokból* a finn ezt a szekvenciát nem kedveli. Mindkét nyelv, s a magyar különösképp kedveli a *p + U* szekvenciát, mégpedig jobban (finn: + 9.04, magyar: + 43.11), mint ahogyan az összetevők

gyakorisága szerint sejtenénk, stb. A fonetikai, illetőleg morféma-gyakorisági tényezők hatása éppen a kedveltségi, illetőleg nem-kedveltségi arányokon mérhető le. (Ahol a két nyelvben eltérő a preferencia, az értékek kiemelten szerepelnek.)

### I. LAB/DENTLAB

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>p</i>	+ 0.22	+ 19.08	- 4.36	- 39.86	+ 9.04	+ 43.11
<i>m</i>	+ 9.24	+ 21.03	- 5.43	- 21.50	<b>- 17.58</b>	<b>+ 3.83</b>
<i>v</i>	- 23.61	- 28.76	+ 78.53	+ 99.05	- 14.24	- 47.35

### II. DENT/ALV

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>t</i>	- 8.47	- 24.22	+ 8.37	+ 5.23	- <b>2.34</b>	+ <b>18.90</b>
<i>n</i>	+ 12.86	+ 41.45	- 29.86	- 0.99	- <b>5.19</b>	+ <b>10.49</b>
<i>s</i>	+ 27.40	+ 13.13	- 22.72	- 64.01	- <b>44.40</b>	+ <b>53.97</b>
<i>l</i>	+ 17.04	+ 4.36	- <b>16.95</b>	+ <b>8.31</b>	- 17.10	- 37.64
<i>r</i>	+ <b>13.17</b>	- <b>101.32</b>	- 11.56	- 2.00	- <b>8.15</b>	+ <b>11.25</b>

### III. VEL

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>k</i>	- <b>17.54</b>	+ <b>18.54</b>	- 4.85	+ 47.38	+ 53.91	+ 1.97

1.2. Először tekintsük azokat az eseteket, amelyekben a finn és a magyar – noha az arányokat tekintve sokszor föltűnően nagy eltérésekkel – azonos módon viselkedik.

#### I. LAB/DENTLAB

A labiális mássalhangzók mind a két nyelvben szívesebben kapcsolódnak nem alsó nyelvállású, palatális és veláris magánhangzókhoz. A palatális és veláris magánhangzókval való kapcsolatukat tekintve mindkét nyelv megegyezik abban is, hogy a két labiális más-

salhangzó közül a *p* inkább a veláris, az *m* viszont inkább a palatális magánhangzóval való kapcsolatot preferálja (hiszen az *m + U* a finnben egyenesen a nem kedveltek közé tartozik). A dentilabiális *v* viselkedése mind a két nyelvben ellentétes a labiálisokéval, amennyiben – méghozzá igen magas arányban – az alsó nyelvállású magánhangzóval való kapcsolatot kedvelik. Ennek az aránynak mindkét nyelvben nyilvánvaló morfémagyakorisági okai vannak, ami a következő ténnyel támasztható alá: a magyar *f+I/A/U* kapcsolatokban, tehát a zöngétlen dentilabiális + vokális kapcsolatokban a preferenciák ugyanúgy működnek, mint a labiálisok tekintetében, azaz

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>f</i>	—	+ 15.78	—	- 77.74	—	+ 40.82

Ez az jelenti, hogy a dentilabiálisok valójában nem különülnek el élesen a labiálisoktól, s az eltérő arány magyarázata a *v* esetében a morfémagyakoriság.

## II. DENT/ALV

Mind a két nyelvre jellemző, hogy a *t*, legalábbis az *I* és az *A* archifonémákhoz való viszonyát tekintve, másként viselkedik, mint e mássalhangzó-kategória többi eleme, s ezt a finn mutatja tisztábban: az alsó nyelvállású magánhangzóval való kapcsolata a kedvelt. A *t*-től eltekintve megállapítható, hogy e mássalhangzók, már ami az *I*-hez és *A*-hoz való kapcsolódásokat illeti, általában az *I*-t preferálják az *A*-val szemben. Az *U*-hoz való kapcsolódások tekintetében mutatkozik a legjelentősebb eltérés a két nyelv között, amiről alább még szó lesz.

## III. VEL

Itt mindössze a *k* arányainak az összevetésére nyílik lehetőség: mindkét nyelv preferálja a *k + U* kapcsolatokat a + *A* kapcsolatokkal szemben, jóllehet igen eltérő arányban. A finn *k + U* kapcsolatok feltűnő kedveltsége – a fonémagyakoriságon, s fonetikai okokon kívül – nyilvánvalóan morfémagyakorisággal is összefügg (kérdőpartikula). A *k* alapján elvárhatnánk, hogy a másik szóba jöhető veláris

mássalhangzó, a *h* is hasonlóképp viselkedik, de megintcsak azt kell látnunk, hogy a rendelkezésre álló adatokat a morfémagyakoriságok befolyásolják, legalábbis a magyar ezt bizonyítja (ahol a *h* + *U* magas értéke a *hogy*, *hol*, *honnan* stb. gyakoriságából fakadhat):

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>f</i>	—	-72.19	—	+63.70	—	+101.28

1.3. A két nyelv az alábbi esetekben mutat eltérő viselkedést:

### I. LAB/DENTLAB

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>p</i>						
<i>m</i>					-17.58	+3.83
<i>v</i>						

### II. DENT/ALV

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>t</i>					-2.34	+18.90
<i>n</i>					-5.19	+10.49
<i>s</i>					-44.40	+53.97
<i>l</i>			-16.95	+8.31		
<i>r</i>	+13.17	-101.32			-8.15	+11.25

### III. VEL

	I		A		U	
	finn	magyar	finn	magyar	finn	magyar
<i>k</i>	-17.54	+18.54				

## I. LAB/DENTLAB

A eltérés abban mutatkozik meg, hogy míg a finn nem kedveli a bilabiális nazális + veláris vokális kapcsolatot, addig a magyar, ha kis mértékben is, de kedveli, ami pedig arra enged következtetni, hogy a finnben érvényesül az a fonetikai jelenség, mely szerint az azonos helyen képzett hangok szívesebben követik egymást egy adott szekvenciában.

## II. DENT/ALV

Az itteni szembenállásokról lényegében ugyanaz mondható el, mint az előző esetben, nevezetesen inkább a finn látszik követni a fonetikai kritériumot. Megjegyzendő, hogy az eltérések az  $r + I$  és az  $s + U$  esetében a legkirívóbbak, s ez a magyar értékeknek köszönhető: az előzőt tekintve e szekvenciák a teljes vizsgált anyagban a legkevésbé kedveltek, az utóbbi esetében pedig itt a legfeltűnőbb a két nyelv különböző viselkedése.

## III. VEL

Ebben az esetben megint a finn követi a fonetikailag elvárható mintát, s nem a magyar. Ez utóbbival kapcsolatban még megjegyzendő az is, hogy a  $k + U$  szekvenciákban, ahol megint a finn mutatja az elvárható (magasabb) arányt, a magyar értéke, jóllehet pozitív, mégis igen alacsony.

**1.3.** Az azonosságok s különbségek regisztrálása után érdemes körülhatárolni a két nyelvben mutatózó sajátosságokat, s legalábbis meg kell kísérelnünk magyarázatot adni azokra az esetekre, ahol a megmutatózó tendenciákkal szemben kivételek jelentkeznek.

E tendenciák bemutatása úgy végezhető el a legszemléletesebben, ha – ezúttal eltekintve az értékektől – csupán a kedveltségre vagy annak ellenkezőjére utaló kijelölések szerint vesszük szemügyre a képet:

	finn			magyar		
	I	A	U	I	A	U
<i>p</i>	+	-	+	+	-	+
<i>m</i>	+	-	-	+	-	+
<i>v</i>	-	+	-	-	+	-
<i>t</i>	-	+	-	-	+	+
<i>n</i>	+	-	-	+	-	+
<i>s</i>	+	-	-	+	-	+
<i>l</i>	+	-	-	+	+	-
<i>r</i>	+	-	-	-	-	+
<i>k</i>	-	-	+	+	-	+

1.3.1. Ha először a finnt nézzük, azt vesszük észre, hogy egy kivétellel, s ez a *p*, az azonos konzonánshoz tartozó értékek mindig csak egy esetben pozitívak. Ez annyit jelent, hogy a szekvenciákban a mássalhangzók egyértelműen elkülöníthetők az utánuk álló magánhangzókra vonatkozó kedveltségi vagy nem-kedveltségi mutatók szerint. A *p*-től most még továbbra is eltekintve azt kell látnunk, hogy a két labiális konzonáns az elől képezett vokálisokkal, a dentilabiális mássalhangzó és a dentálisok közül a *t* az alsó nyelvallású magánhangzóval, a dentális és az alveoláris mássalhangzók az elől képezett vokálisokkal, míg a veláris mássalhangzó a palatális vokálisokkal áll együtt szívesebben, azaz:

	finn		
	I	A	U
LAB	+	-	-
DENTLAB	-	+	-
<i>t</i>	-	+	-
DENT	+	-	-
ALV	+	-	-
VEL	-	-	+

Mindezek alapján általánosítható, s egyben meg is erősíthető az a korábban (1.2.) már regisztrált tény, hogy a finnben, néhány kivételtől eltekintve, érvényesül az a fonetikai tendencia, amely – a kisebb erő kifejtés, azaz a hangképző szervek gazdaságos mozgásának elvé követve – az azonos helyen képzett szekvenciákat preferálja. Kivételként jelentkezett a *p*, amennyiben a palatális és a veláris vokálisok

kat egyaránt (ha nem is azonos mértékben) preferálja, továbbá a  $v$  és a  $t$ , amelyek azonos módon viselkednek a vokálisokkal kapcsolatban (jóllehet a  $v + A$  értéke kiugróan magas), viszont elkülönülnek a dentális mássalhangzóktól. A  $p + U$  preferáltságát az összetevők gyakorisága nem magyarázza, minthogy a vokálisok nem tartoznak a leggyakoribbak közé, s morfémagyakorisági indokok sem hozhatók fel. Azt kellene mondanunk tehát, hogy itt valamilyen nyelvspecifikus ténnyel van dolgunk, ám a 3. pontban érveket hozok fel arra, hogy a finn nem áll egyedül e jelenséggel. (Nyelvspecifikus tényen e dolgozatban azt értem, hogy – noha természetesen az összetevők gyakorisága és a morfémagyakoriság is nyelvspecifikus – a fonémák ilyen vagy olyan viselkedése nem magyarázható sem fonetikai okokkal, sem az összetevők gyakoriságával, sem morfémagyakorisággal, de – mint később látni fogjuk – még valamilyen univerzális tendenciához való igazodással, sőt, az alapnyelvi tendencia sajátos követésével sem.) A  $v$  esetében már kimondtuk, s próbáltuk is közvetetten igazolni, hogy a morfémagyakoriság lehet felelős az eltérő viselkedésért, a  $t$  kapcsán pedig ugyancsak a morfémagyakoriság és az összetevő elemek gyakorisága hozható fel magyarázatul, bár itt egy univerzális tendencia hatása sem zárható ki (l. még 3.).

**1.3.2.** Ha most a magyart tekintjük azonos szempontok szerint, azt kell látnunk, hogy a tendenciák korántsem olyan egyértelműek, mint a finnben. Elsőként azt érdemes megjegyeznünk, hogy – a finnel szemben – itt (a) mindössze két mássalhangzót, a  $v$ -t és az  $r$ -t követi a vokálisoknak csupán egy, + értékű csoportja, a többi konzonáns két (archifonemikus) magánhangzó-csoportot is kedvel, s (b) közülük is a  $p$ ,  $m$ ,  $n$ ,  $s$  és  $k$  egyaránt preferálja a palatális és a veláris vokálisokat; (c) a  $t$  és az  $l$  viszont az alsó nyelvállású és veláris, illetőleg alsó nyelvállású és palatális magánhangzókat kedveli. E látszólag kaotikus – mert egyedül a fonémák minőségével aligha indokolható – állapotra a következő magyarázatok hozhatók fel:

(a) A  $v + A$  preferenciáról már kimondtuk (1.2.), hogy morfémagyakorisági tényezők befolyásolják (a finnben is); az  $r + U$  preferencia, ti. a többi alveoláris mássalhangzó, de különösképp a másik likvida viselkedésével szemben sem fonémagyakoriasági, sem pedig

morfémagyakorisági okokkal nem magyarázható, nyelvspecifikus tény.

(b) A palatális és veláris magánhangzókat is preferáló öt konsonáns viselkedésének magyarázatát megkönnyíti, ha (1.2.-ben közölt értékek alapján) megnézzük, vajon a palatális avagy a veláris vokálisokat kedvelik-e inkább:

	I	U
<i>p</i>	+ 19.08 <	+ 43.11
<i>m</i>	+ 21.03 >	+ 3.83
<i>n</i>	+ 41.45 >	+ 10.49
<i>s</i>	+ 13.13 <	+ 53.97
<i>k</i>	+ 18.54 >	+ 1.97

A  $p + U$  magasabb preferenciáját az összetevő elemek magas gyakorisága magyarázza (de ahogyan a finn esetében az imént utaltunk is rá, még egyéb, említendő tényezők is e kedveltség mellett szólhatnak); az  $m + I$  preferenciája, az elől képzett hangok egymásutániságával, fonetikai mintát követ; ugyanez mondható el az  $n + I$ -ről is, hozzátéve, hogy itt a fonémagyakoriság (vö.1.) még csak növeli az értéket; az  $s + U$  preferenciát sem fonetikai általánosítások, sem fonéma- vagy morfémagyakoriságok nem magyarázzák, a jelenség feltehetően megint nyelvspecifikus; a  $k + I$  preferencia, ellentmondva a fonetikai elvárásoknak, nyilvánvalóan a fonéma (s talán morféma) gyakoriságra vezethető vissza.

(c) A *t* viselkedéséről már megállapítottuk, hogy ellentmondásos, amennyiben eltér a többi dentálistól. Az  $+A$  és az  $+U$  kedveltsége közötti különbséget a fonémagyakoriság nem indokolja, mivel a számításba veendő vokálisok mind a leggyakoribbak közé tartoznak; hacsak valamilyen univerzálé-nyús hivatkozási lehetőséget nem találunk (l. 3.), azt kell mondanunk, hogy nyelvspecifikus jelenséggel van dolgunk. Az *l* esetében az  $l + I$ -vel szemben megmutatózó  $l + A$  magasabb értéket nyilvánvalóan a fonémagyakoriság magyarázza.

Amint láttuk, a magyarázatok változatosak s nyomukban mindenképpen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a perferált szekvenciák kialakulására jóval gyakrabban hatnak fonéma megterheltségi tényezők, mint fonetikaiak. Ebből adódik az is, hogy egy, a finnéhez hasonló tendenciának a kirajzolása – ti. a mássalhangzók-

nak a képzéshely szerinti csoportosítása révén – jószerivel el sem végezhető. Az már más kérdés, hogy e két nyelv közötti különbség milyen mértékben tükrözi a történeti előzményeket és/vagy univerzális tendenciákat. A továbbiakban ezt fogjuk megvizsgálni.

2. A finn és a magyar *CV*-szekvenciáiról eleddig elmondottak már elegendőnek tűnnek ahhoz, hogy elvégezzük a finnugor alapnyelvi tendenciákkal való összevetésüket, előbb azonban érdemes jellemezni az alapnyelvet témánk szempontjából.

A finnugor alapnyelvi *#CV* szerkezetek kirajzolta tendencia feltűnően egyértelmű, nem csupán a finnben és a magyarban látottakhoz viszonyítva, hanem abszolút értelemben is: a szekvenciák tisztán követik a fonetikai mintát. Elhagyva az érték megjelöléseket, s az előbbi állítás igazolása kedvéért az összes (morféma kezdő) konzonánst felsorakoztatva, az alapnyelvi tendencia a következő (Bakró 1994):

	I	U
LAB	+	-
KAK	+	-
DENT/	+	-
ALV	=	=
ALVP	-	+
VEL	-	+
GLD * <i>w</i>	-	+
* <i>j</i>	+	-

Az elől képzett konzonánsok (azaz a labiálisok, kakuminálisok és dentálisok) után az előlképzett vokálisok a kedveltek, az alveolárisok az összetevő fonémák gyakoriságának megfelelően viselkednek, a hátul vagy hátrább képzett (azaz alveopalatális és veláris) mássalhangzók viszont a hátul képzett vokálisokat preferálják. Külön csoportot képeznek a félmagánhangzók (glide-ok), amennyiben nem a saját csoportjuknak megfelelő preferenciákat mutatják, hanem éppen az ellenkezőt: a \**w* a veláris, a \**j* a palatális magánhangzókat kedveli, aminek magyarázata nyilvánvalóan éppen a félmagánhangzósságban rejlik. Bizonyosak lehetünk benne, hogy ez a kiegyensúlyozott, sőt, mondhatni ideális állapot igen nagy mértékben a rekonstrukció elkerülhetetlenül

homogenizáló módszeréből fakad, mindazonáltal kimondható, hogy az alapnyelvben a #CV-szekvenciák szerkezete általában nem jósolható meg az összetevők gyakoriságából. (A 3. pontban mondandókat némileg előre vetítve ehhez még annyit érdemes hozzáfűzni, hogy a labiálisok közül a *p* bizonyosan, de az *m* is szembenáll az általánosan megfigyelhető tendenciákkal, s ugyanez vonatkozik a dentálisok közül a *t*-re is; a *k* követi az általánosan megfigyelhető trendet. A labiálisok tekintetében ez a szembenállás azért figyelemre méltó, mert itt inkább az alapnyelvi trend, nevezetesen az elől képzett mássalhangzó + elől képzett magánhangzó egymásutánisága képviseli a „kisebb erő kifejtés” elvét.)

Az összevethetőség érdekében kiemelt alapnyelvi fonémák preferencia megjelölései most már ezek (az értékeket l. Bakró 1994-ben):

### I. LAB

	I	U
* <i>p</i>	+	-
* <i>m</i>	+	-

### II. DENT/ALV

	I	U
* <i>t</i>	+	-
* <i>n</i>	=	=
* <i>s</i>	=	=
* <i>l</i>	=	=
* <i>r</i>	=	=

### III. VEL

	I	U
* <i>k</i>	-	+

Mivel a dentálisok közül az \**n*, valamint az alveolárisok a gyakoriság alapján megjósolhatóan viselkednek, a finnel és a magyarral való összevetés szempontjából velük kapcsolatban csak annyi jelezhető meg, hogy a két leány nyelv az alapnyelvitől alaposan eltér. A ténylegesen értékelhetőeket egymás mellé állítva a következőket kapjuk:

		<i>s</i>				
		PFU				
		<b>I</b>		<b>U</b>		
		+		-		
	finn				magyar	
<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>		<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>
+	-	+		+	-	+

Csupán az alapnyelvi *s* + *I* preferencia folytatódik a mai nyelvállapotokban, a veláris vokális nem kedvelése csak az *A* tekintetében mutatkozik meg.

		<i>m</i>				
		PFU				
		<b>I</b>		<b>U</b>		
		+		-		
	finn				magyar	
<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>		<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>
+	-	-		+	-	+

Tisztán csak a finn követi az alapnyelvi mintát, a magyar csupán az *A* tekintetében.

		<i>t</i>				
		PFU				
		<b>I</b>		<b>U</b>		
		+		-		
	finn				magyar	
<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>		<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>
-	+	-		-	+	+

A finn csupán az *A*-t tekintve folytatja az alapnyelvi állapotot, a magyar viszont éppen az ellenkező preferenciáról tanúskodik.

			<i>k</i>			
			PFU			
		<b>I</b>		<b>U</b>		
		–		–		
	<b>finn</b>				<b>magyar</b>	
<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>		<b>I</b>	<b>A</b>	<b>U</b>
–	–	+		+	–	+

A finn követi az alapnyelvi mintát, a magyar csupán az *U* tekintetében.

E megfigyelések – melyek a konkrét értékek figyelembevételével még tovább finomíthatók lennének – summázataként megállapíthatjuk, hogy az alapnyelvi tendenciához a finn áll valamelyest közelebb, mint a magyar. S ezzel lényegében a bevezetőben felállított hipotézist igazoltuk.

3. Amikor azt tekintjük át, hogy a finn és a magyar sajátosságai milyen mértékben vannak összhangban általános tendenciákkal, célszerű előrevetnünk, hogy melyek is ezek a tendenciák (Janson 1986, 193):

**I.** „...the frequency of CV sequences cannot be entirely predicted from the frequency of C and V. The deviations are not randomly distributed, but follow similar patterns...”

**II.** „...the clear trends mostly concern front and/or back vowels: sequences with the low vowel A are erratic or close to the predicted values.”

**III.** „...the clearly favoured combinations are (a) dental/alveolar consonant + front vowel; (b) liquid + front vowel; (c) labial consonant + back rounded vowel; (d) velar consonant + back rounded vowels.”

(Az értékelhetőség kedvéért meg kell jegyeznünk még azt is, hogy mindaz, amit itt általános tendenciaként citálunk valójában öt, ám igen célszerűen kiválasztott nyelv elemzésén alapul.)

Az **I.** tendenciával mind a két nyelv egybevág, mégha különböző mértékben is, hiszen a magyarban több esetben kellett a foméma-, illetőleg morfémagyakoriság hatását (is) megjelölnünk (nevezetesen a *p*, a *v*, az *n*, a *k* és az *l* elemzésekor), mint a finnben. Ebből

következik, hogy az idézett tendenciában megfogalmazott hasonló (ti. fonetikai szempontú) minta követése ugyancsak a finnben markáns, a magyarban éppen a fonémagyakoriság hatása fedti el – ezt kíséreltük meg kibontani 1.3.2. alatt –, ami azonban nem jelentheti azt, hogy a magyarban ez a (fonetikai) tendencia nincs jelen. A II. tendencia is megerősíthető a magyar és a finn alapján, mindössze egyetlen mássalhangzónak, a *v*-nek a kivételével, ahol tudniillik a palatális és veláris vokálisokkal szemben megmutatkozó igen erős *v+A* preferenciának morfémagyakorisági okát tudtuk adni.

A III. tendenciában foglaltakat érdemes kissé részletesebben szemügyre venni. (a) azt állítja, hogy általában a dentális/alveoláris + palatális magánhangzó szekvenciák a kedveltek; ehhez azonban még hozzá kell fűznünk annyit, hogy a *t* kibújik ezen általánosítás alól, mert a *t + I* szekvenciák a nem kedveltek közé tartoznak, a *t + A* és *t + U* szekvenciákról pedig nem lehet ilyen határozott állítást tenni (Janson 1986, 187). Mindezek értelmében azt mondhatjuk, hogy

⇒ a *t* tekintetében a finn és a magyar megfelel e tendenciának annyiban, hogy a *t + I* szerkezeteket valóban nem kedveli. Akkor, amikor felhívtuk a figyelmet arra, hogy a *t* eltérően viselkedik (1.2.), mint a többi dentális és alveoláris mássalhangzó, utaltunk arra (1.3.1.), hogy okai nem feltétlenül nyelvspecifikusak: úgy tűnik, itt mindkét nyelv megerősíti a *t* kivételezettségét;

⇒ az *n* esetében a finn is és a magyar is követi az általános tendenciát;

⇒ az *s*-re érvényes tendenciának csak a finn felel meg, a magyar nem: az 1.3.2. alatt arra a következtetésre jutottunk, hogy e mássalhangzó viselkedése nyelvspecifikus, s ez az állítás itt csak megerősíthető.

A (b) szerint a likvidák szívesebben állnak együtt palatális vokálisokkal: az *l* esetében mindkét nyelv megfelel e tendenciának (az eltérő magyar *l + A* preferenciát az 1.3.2. alatt fonémagyakoriság hatásával hoztuk összefüggésbe), az *r + I* preferenciát viszont a magyar nem támasztja alá (vö. 1.3.; s itt még fonéma- vagy morfémagyakorisági indokok sem sejthetők).

A (c) azt mondja ki, hogy a labiális konzonánsok szívesebben állnak együtt veláris labiális vokálisokkal; ehhez még hozzá kell

tennünk annyit, hogy e tendencia csak igen kevésbé markáns (Janson 1986, 189–190). Az *m* esetében a finn is és a magyar is tisztán el-  
lentmond neki, a *p* és a *v* preferenciáit tekintve viszont összhangban  
állnak az általános megfigyeléssel.

A **(d)** szerint a veláris konzonánsok a veláris vokálisokat prefe-  
rálják: a magyar reprezentációja ezzel ellentétes (vö. 1.3.2.), a finn  
viszont követi a tendenciát.

E fenti megállapítások konklúziójaként azt mondhatjuk, hogy a  
finn hívebben felel meg az általános tendenciáknak, mint a magyar  
(ami természetesen abból a tényből is fakad, hogy az itt bemutatott  
általánosítások kialakításában a finn eleve részt vett): a finn csak  
egy, ti. az *m* esetében tért el, a magyar viszont az *s*, a *k*, és az *r* eseté-  
ben is. Minthogy e fenti eltéréseknek legalábbis egy részét fonéma-  
gyakorisággal hoztuk összefüggésbe, az általános tendenciaként  
megállapítható fonetikai minta alól a magyart sem kell kivonnunk.

4. A bevezetőben – részben hipotézisek formájában megfogalma-  
zott – kérdéseket tettünk fel, amelyekre, az itt vizsgált, részrendszer-  
nek nevezett anyag alapján a következő válaszok adhatók:

⇒ a *CV*-szekvenciák szerkezete nem jósolható meg egyszerűen  
összetevő elemeinek gyakorisága alapján; a szerkezetek felépítését  
erőteljes fonetikai kritériumok diktálják; erről határozottabban a  
finn tanúskodik;

⇒ a két nyelv közül a finn őrzi hívebben az alapnyelvre érvénye-  
síthető (s az előző megállapítással összhangban álló) tendenciát, elte-  
kintve azoktól az esetektől, amikor az alapnyelvi tendencia ellent-  
mond az

⇒ általánosan megfigyelhető tendenciáknak; ez utóbbiakkal kap-  
csolatban is állítható, hogy a finn az, amelyik többször igazodik  
ezen általánosításokhoz, mint a magyar.

A fenti konklúziókhöz vezető érvelések során mindvégig igye-  
keztünk elválasztani egymástól s külön kezelni azokat a tényezőket,  
amelyek bizonyíthatóan felelősek a szekvenciák szerkezetének a ki-  
alakulásáért. Ugyanakkor kézenfekvő, hogy az itt nem vizsgált rész-  
rendszerek elemzése fog hozzásegíteni egy sor, itt nyitva hagyott  
kérdés vagy bizonytalan állítás tisztázásához.

## Irodalom

- Bakró-Nagy, Marianne 1992: Proto-Phonotactics. Phonotactic Investigation of the PU and PFU Consonant System. Harrassowitz, Wien.
- 1994: PFU CV. In: Bakró-Nagy M.–Szij E. (szerk.), Hajdú Péter 70 éves. (megj. előtt)
- Janson, T. 1986: Cross-linguistic trends in CV sequences. *Phonology Yearbook* 3: 179–195.
- Karlsson, Fred 1982: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Porvoo–Helsinki–Juva.
- Leskinen, Heikki 1993: Quantitative Untersuchung der expressiven Lexik im Finnischen und seinen nächstverwandten Sprachen. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 51: 87–124.
- Pesonen J. 1974: Yleisimmät tavut kielen alkeispedagogiikassa. Research reports n:o 13/1974. Dep. of special education. University of Jyväskylä.
- Pääkkönen, Matti 1973: Tilastotietoja suomen yleiskielen grafeemeista. *SUSA* 72: 318–322.
- Szende Tamás 1973: Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. *NytudÉrt.* 81. Budapest.

\*

### Suomen ja unkarin CV-sekvenssien kontrastiivista tutkimusta

#### BAKRÓ-NAGY Marianne

*CV*-sekvenssien rakenne ei ole ennustettavissa kombinoituneiden äänneiden frekvenssin perusteella, vaan foneettiset seikat määräävät rakenteen koostumuksen. Suomi on tästä selvä todiste. Vertailtavista kielistä juuri suomi noudattaa uskollisemmin jo kantakielessä vaikuttaneita ja aiempien havaintojen kanssa sopusoinnussa olevia tendenssejä. Poikkeuksia ovat ne tapaukset, joissa kantakielen tendenssi on yleisten tendenssien vastainen. Niiden suhteen on myös todettavissa, että suomi seuraa unkaria useammin yleisiä kehityslinjoja.

Päätelyssään kirjoittaja pyrkii nojautumaan erityisesti niihin seikkoihin, jotka todistettavasti ovat vaikuttaneet sekvenssien muotoutumiseen. Selvää on, että tutkimuksen ulkopuolelle jätettyjen osajärjestelmien analyysi valaisisi nyt avoimiksi tai epävarmoiksi katsottuja kysymyksiä.